

Загорський Володимир Степанович

член-кореспондент Національної академії наук України, доктор економічних наук, професор, директор Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України
ORCID: 0000-0003-3260-3271
e-mail: zahorskyi@ukr.net

Борщук Євген Михайлович

доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України
ORCID: 0000-0001-8695-6588
e-mail: tborshuk@yahoo.com

ЦИВІЛІЗАЦІЙНА ПАРАДИГМА СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Із позицій цивілізаційної теорії визначено суть концепції сталого розвитку. Виконано аналіз діяльності Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) як глобального модератора процесів переходу глобальної економіки на принципи сталого розвитку, що відображено у Декларації про право на розвиток і Декларації на соціальний прогрес, які були затверджені Генеральною Асамблеєю ООН. Обґрунтовано необхідність кардинальної зміни ціннісних чинників соціального розвитку. Доведено необхідність зміни підходів до взаємодії людини і природи, а важливим завданням соціально-економічного розвитку повинно стати збереження і відновлення природних систем, використання природних ресурсів у межах господарської місткості біосфери. Обґрунтовано необхідність застосування цивілізаційного підходу до формування стратегії сталого розвитку. Встановлено, що принципи сталого розвитку цілком вписуються в концепцію “виклик – відгук”, запропоновану А. Тойнбі. Запропоновано об'єднати всі трактування поняття “сталий розвиток” визначенням поняття цивілізаційного розвитку, поданого А. Тойнбі: розвиток відбувається тоді, коли відгук, на той чи інший виклик є не лише успішним, а й спричиняє подальший виклик, на який знову надходить успішний відгук.

Ключові слова: сталий розвиток; цивілізація; парадигма; соціально-економічний розвиток; суспільство.

Постановка проблеми. На Конференції ООН із навколишнього середовища і розвитку (“Ріо-92”) були прийняті матеріали і документи, які часто трактуються як нова парадигма світового соціально-економічного розвитку у XXI ст., спрямованого на вирішення глобальних проблем у соціальній, виробничій і екологічній сферах. Це передбачає перехід глобальної економіки на принципи екологічно орієнтованого розвитку, при якому зростання добробуту людей не супроводжується погіршенням середовища існування людини і деградацією природних систем. Саме в цьому контексті полягає особливе значення

конференції “Ріо-92”, оскільки на ній вперше на рівні ООН була визнана необхідність кардинальної зміни фундаментальної парадигми, ціннісних чинників соціального розвитку, відмови від тієї економічної моделі, яку тривалий час використовували і використовують багаті країни, що у подальшому може спричинити крах цивілізації [1].

У матеріалах конференції і прийнятих рішеннях було заявлено про необхідність екологізації соціально-економічного розвитку, що передбачає:

- включення екологічних умов, чинників і об’єктів, зокрема і поновлювальних ресурсів, у перелік економічних категорій як рівноправних із іншими категоріями багатства;

- підпорядкування типу використання природних ресурсів та формування економічних процесів існуючим екологічним обмеженням і принципам збалансованого природокористування, суттєве розширення та модифікація системи природокористування;

- зміну і еколого-економічну орієнтацію структури суспільних потреб і добробуту загалом [2].

Модель сталого розвитку як сукупність ідей, концепцій, положень та постулатів різних наук, зокрема філософії, соціології, економіки, екології, була визнана як домінуюча ідеологія розвитку людської цивілізації впродовж ХХІ ст., що формує інструменти і механізми, які забезпечують зміну виду взаємодії людини і природи. При цьому, водночас із забезпеченням економічного зростання, важливою проблемою соціально-економічного розвитку було визнано збереження і відновлення природних систем, використання природних ресурсів у межах господарської місткості біосфери [3].

Базовий документ “Ріо-92” “Порядок денний на ХХІ століття” започаткував впровадження засад сталого розвитку в соціально-економічні процеси як на глобальному, так і на національному рівнях. У ньому було визнано, що забезпечення сталого розвитку є, передусім, обов’язком національних урядів, згідно з принципом спільної і водночас диференційованої відповідальності, та потребує розробки національних програм і відповідної політики сталого розвитку [4].

Не зважаючи на те, що найбільш поширеним в україномовному варіанті є термін “сталій розвиток” (англ. – sustainable development), на сьогодні існує велика кількість його трактувань, жодне із них не стало загальноприйнятим. Багато науковців зазначають, що у словосполученні “сталій розвиток” є певне протиріччя, оскільки розвиток – це динамічний процес руху і “сталість” не є визначальною його характеристикою [5]. Не зовсім коректним є трактування сталого розвитку як гармонійного, збалансованого розвитку чи як мети розвитку. У доповіді “Наше спільне майбутнє” зазначено, що сталій розвиток – не стабільний стан гармонії, а швидше процес змін, у якому масштаби експлуатації ресурсів, напрям капіталовкладень, орієнтація технічного розвитку та інституційні зміни узгоджуються з нинішніми і майбутніми потребами. Все це

обумовлює необхідність систематизації та критичного аналізу існуючих підходів до визначення сталого розвитку, розробки сучасної методології досліджень функціонування складних соціально-економічних систем, яка органічно поєднує сучасні наукові підходи, науковий об'єкт та цивілізаційну парадигму, без яких неможливо запропонувати ефективне вирішення актуальних завдань сучасного соціально-економічного розвитку [6].

Необхідно зазначити, що, незважаючи на тривалі дискусії щодо терміна “сталий розвиток”, не менш важливими є трактування поняття “розвиток”, яке має, на нашу думку, значно більше змістовне навантаження, аніж визначення “сталий” та “збалансований” тощо. Водночас досить часто повз увагу дослідників проходить аналіз поняття “розвиток”, яке подається в документах ООН – це є важливий момент, оскільки саме ООН є глобальним модератором процесів переходу на принципи сталого розвитку. Серед базових документів ООН, які визначають зміст суспільного розвитку і повинні стати базовими при визначенні суті сталого розвитку, насамперед відзначаємо Декларацію про право на розвиток та Декларацію на соціальний прогрес [7, 8].

Декларація соціального прогресу і розвитку, ухвалена на 24-ій сесії Генеральної Асамблеї ООН 11 листопада 1969 р., визнає, що соціальний прогрес і розвиток вимагають повного використання людських ресурсів, надання кожній людині права на працю та вільний вибір виду діяльності, участі усіх членів суспільства у продуктивній і суспільно корисній праці та встановлення, згідно з правами людини і основними свободами, таких форм власності на землю і засоби виробництва, що виключають будь-які форми експлуатації людини, забезпечують рівні права на власність для усіх і створюють умови для справжньої рівності людей. Декларація про право на розвиток, яка була прийнята Резолюцією 41/128 Генеральної Асамблеї ООН 4 грудня 1986 р., визнає, що розвиток є системним економічним, соціальним, культурним та політичним процесом, спрямованим на постійне підвищення добробуту на основі активної, вільної та конструктивної участі у розвитку та у справедливому розподілі створюваних суспільних благ. У ст. 1 цієї декларації зазначено, що право на розвиток є невід'ємним правом людини, в силу якого кожна людина і всі народи мають право брати участь у такому економічному, соціальному, культурному та політичному розвитку, при якому можуть бути повністю здійснені всі права людини та основні свободи, а також сприяти йому і користуватися його благами. У ст. 2 наголошується, що людина є основним суб'єктом процесу розвитку і повинна бути активним учасником та бенефіціарієм права на розвиток.

На думку О. Білоруса і Ю. Мацейко, саме прийняття Декларації про право на розвиток та Декларації соціального прогресу і розвитку можна розглядати як початок формування концепції сталого розвитку з комплексністю й інтегрованістю її компонентів – економічного, соціального та екологічного. Однею з головних умов такого розвитку є необхідність забезпечення поваги до гідності і цінності людської особистості та забезпечення основних прав і

свобод людини. Метою соціального прогресу і розвитку має бути послідовне підвищення матеріальних і духовних стандартів життя всіх членів суспільства [9]. У цьому контексті актуальною є необхідність системного дослідження процесів сталого розвитку з врахуванням особливостей формування сучасної цивілізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальнотеоретичні та методологічні аспекти проблеми цивілізаційного розвитку висвітлено як у роботах вітчизняних, так і зарубіжних учених. Основи цивілізаційного підходу було розроблено М. Данилевським, О. Шпенглером та А. Тойнбі. Важливий внесок у теорію цивілізацій зробили такі вчені, як: німецький філософ О. Шпенглер, німецький соціолог М. Вебер, французький історик Ф. Бродель, американський політолог С. Гантінгтон та інші. У центрі уваги провідних вчених різних наукових напрямків перебувають проблеми пошуку закономірностей, базових принципів і ефективних механізмів розвитку людської цивілізації, управління самим суспільством майбутнім людської цивілізації, нової моделі соціальної еволюції [10].

Виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. У базових документах концепції сталого розвитку та в дискусіях стосовно її суті досі мало привертається увага до аналізу ролі закономірностей історичного цивілізаційного розвитку, які зумовлюють необхідність переходу до сталого розвитку. Метою статті є спроба з позицій цивілізаційної теорії окреслити й проаналізувати проблеми, які виникають на шляху до переходу на принципи сталого розвитку як в науково-теоретичному, так і в практичному аспектах.

Виклад основного матеріалу. Аналіз найважливіших основних тенденцій сучасного соціально-економічного розвитку на початку ХХІ ст., які все чіткіше проявляються за останні роки, свідчить про те, що сучасний етап розвитку – це етап глобальних змін і радикальних трансформацій. Їх особливість полягає у тому, що всі принципово важливі зміни відбуваються практично одночасно у всіх сферах життєдіяльності суспільства, охоплюючи всі країни і народи нашої планети. Генеральний секретар “Ріо-92” М. Стронг виокремив центральні проблеми глобального розвитку на сучасному етапі: “...характер виробництва і споживання в промислово розвиненій частині світу, який підриває системи, що підтримують життя на Землі; вибуховоподібне збільшення кількості населення. Посилення нерівності між багатими і бідними, економічна система, яка не враховує екологічних цінностей і шкоди – система яка розглядає необмежене економічне зростання як прогрес” [11].

Про масштабність такого типу проблем свідчить викладене нижче. Сучасна людина (“*Homo sapiens*”) з’явилася на Землі приблизно 40 – 100 тис. років тому, і впродовж багатьох тисячоліть кількість населення у світі зростала надзвичайно повільно. Орієнтовно до кінця епохи палеоліту (майже 15 тис. років до н. е.) чисельність населення досягла 3 млн осіб, до кінця неоліту (2 тис. років до н. е.) – 50 млн, на Різдво Христове – 250 млн осіб. За оцінками фонду

ООН в галузі народонаселення, основні віхи чисельності населення Землі були пройдені в таких роках: 1 млрд – 1804 р.; 2 млрд – 1927 р. (через 123 роки); 3 млрд – 1960 р. (через 33 роки); 4 млрд – 1974 р. (через 14 років); 5 млрд – 1987 р. (через 13 років); 6 млрд – 1999 р. (через 12 років); 7 млрд – 2011 р. (через 12 років).

Глобальним викликом цивілізації в ХХ ст. став також процес зростаючої економічної нерівності на національному та глобальному рівнях: на початку 90-х рр. частка світового прибутку, який отримували найбідніші верстви населення, зменшилась до 1,4%. Співвідношення рівнів прибутків багатих і бідних збільшилось із 13:1 до 60:1. П'ята частина населення планети використовує 85% планетарних благ, тоді як 1,3 млрд осіб живуть в умовах абсолютних злиднів [12]. За даними Генерального секретаря ООН А. Гутереша, на початку 2020 р. статки 26 найбагатших людей світу дорівнюють кількості грошей, якими разом володіє половина населення, більше 70% населення планети живе в умовах зростаючої нерівності. Згідно з даними ООН, майже 700 млн осіб на Землі зіткнулися з проблемою голоду в 2019 р., що на 10 млн більше, ніж у 2018 р., і цей показник збільшився майже на 60 млн за останні п'ять років.

“Обов'язковим” елементом історії становлення сучасної цивілізації є війни. За деякими підрахунками, за останніх понад 5500 років людство пережило 14513 воєн, у яких загинуло 3640 млн осіб, знищено цінностей на суму понад 115,13 квінтиліона дол. Населенню Землі цих засобів вистачило б на декілька тисяч років. Упродовж ХХ ст. різко зросла конфліктність і жорстокість – тільки в Європі у війнах ХХ ст. загинуло 100 млн осіб (для прикладу: в ХVІІ ст. – 3 млн, в ХVІІІ ст. – 5 млн, ХVІІІІІ ст. – майже 10 млн осіб. П. Сорокін зазначає, що ці спалахи зробили ХХ ст. самим кривавим з усіх попередніх [13]. Під час Першої світової війни людські жертви становили 10 млн осіб убитими (плюс 20 млн поранених та 20 млн людей, які загинули від поранень та хвороб). Під час Другої світової війни було вбито вже понад 54 млн осіб, поранено майже 90 млн, а загинуло від поранень та хвороб ще 25 млн осіб. Потужність усіх ядерних зарядів у 1980 р. дорівнювала 8 тис. мт. тринітротолуолу (по 2 т на кожного жителя Землі). У кінці 80-х рр. ХХ ст. витрати на озброєння в світі становили вже 1 трлн дол. – це перевищує асигнування всіх країн світу на медицину, освіту і житлове будівництво [14].

Глобальні проблеми сучасності увібрали в себе і традиційні для людства, і якісно нові протиріччя соціального прогресу, властиві лише сучасному етапу розвитку продуктивних сил. Масштаби, глибина і значимість цих змін вже на сьогодні є безпрецедентними і не мають аналогів у світовій історії. Так, у випадку збереження сучасних тенденцій зростання чисельності населення, індустріалізації, забруднення природного середовища, виробництва продовольства та виснаження ресурсів, упродовж ХХІ ст. світ підійде до меж зростання – у підсумку може статися несподіваний і неконтрольований спад чисельності населення і зниження обсягів виробництва.

Загалом можна стверджувати, що у довготривалій світовій історії ще не було періоду, коли людство не відчувало б страху перед своїм майбутнім. Упродовж тисячоліть процес становлення цивілізації відбувався певною мірою стихійно, з елементами самоорганізації – через низький рівень розвитку науки неможливо було формувати довгострокову стратегічну перспективу соціально-економічного розвитку. В цьому контексті проблеми розвитку сучасного суспільства вимагають від науки нової методології розробки конкретних концепцій і моделей, які сформулюють передумови для переходу соціально-економічних систем на новий рівень ефективного розвитку за умов постійно зростаючих суспільних потреб. На думку П. Нікітенко, на сьогодні людство підходить до необхідності вибору нової парадигми розумного загальнопланетарного суспільного соціально-економічного облаштування. Йти нинішнім шляхом – значить загинути [15]. Це обумовлює необхідність формування насамперед сучасної наукової парадигми дослідження складних соціально-економічних процесів у контексті вирішення існуючих глобальних проблем.

Не вдаючись до дискусії щодо визначення самого поняття “парадигма”, ми будемо використовувати таке визначення: парадигма – визначальна система ідей і теорій, норм, методів та критеріїв дослідницької діяльності, яка дає змогу вченим, а з їх допомогою та через інститути науки і культури всьому суспільству, отримати певне бачення світу і місця в ньому людини, уможливує відносно успішне вирішення світоглядних і повсякденних суспільних завдань та проблем, слугує еталоном наукового мислення і пошукової діяльності [16]. Парадигма сталого розвитку є новою парадигмою розвитку передусім у контексті зміни взаємодії суспільства і природи і, як глобальна стратегія виживання людства, орієнтована на збереження та відновлення довкілля у масштабах, необхідних для повернення до меж господарської місткості біосфери.

Визначальною ознакою цивілізаційної парадигми сталого розвитку ми будемо вважати те, що основою наукового дослідження проблем сталого розвитку є цивілізаційна теорія, у центрі якої – поняття “цивілізація”. Поняття “цивілізація” було відоме за античних часів як протиставлення античного суспільства варварському оточенню, у добу Просвітництва (XVIII ст.) поняття “цивілізація” використовували, як правило, для характеристики суспільства, заснованого на розумі, справедливості, освіті. Згодом у поняття “цивілізація” почав вкладатися новий зміст. Так, у XIX ст. термін “цивілізація” вже використовувався для характеристики певної стадії соціокультурного розвитку людства – історичного етапу, що прийшов на зміну первісному суспільству. Більшість сучасних науковців трактує цивілізацію як окрему, відносно автономну, здатну до самоорганізації й саморозвитку поліетнічну, соціо-культурну систему, що має конкретні просторово-тимчасові виміри, базові духовно-культурні основи, а також стійкі, довгострокові форми буття, які базуються на суспільних технологіях виробництва і відтворення безпосереднього життя. А саме як:

– рівень суспільного розвитку і матеріальної культури, досягнутий певною суспільно-економічною формацією, а також ступінь і тип розвитку культури певних епох та народів; сукупність виявів досягнутого ступеня суспільного розвитку;

– сучасна культура, прогрес, освіта; річ, що є досягненням сучасного прогресу;

– третій ступінь у розвитку людської культури, якому передують два інші, – доба дикунства й доба варварства [17].

У контексті цього дослідження ми будемо використовувати поняття “цивілізація”, запропоноване Д. Касьяновим: цивілізація – цілісна система, яка охоплює великий регіон, є визначеною у просторі й часі, самодостатньою і автономною, здатною до саморозвитку; це також визначений тип господарства, конкретні форми суспільної та державної організації, певний тип світосприйняття і світорозуміння, який визначається різними формами духовності (здебільшого релігією) та укоріненими в підсвідомості стереотипами [18].

У багатьох наукових концепціях і теоріях цивілізаційного розвитку до ХХ ст. домінував техногенний тип економічного розвитку – природомісткий розвиток, який базується на використанні штучних засобів виробництва, створених без урахування екологічних обмежень. Характерними ознаками техногенного типу розвитку є швидке і виснажливе використання невідновлюваних видів природних ресурсів (насамперед корисних копалин), надексплуатація відновлюваних ресурсів (грунти, ліси тощо) зі швидкістю, яка перевищує можливості їх відтворення і відбудови [19].

Небезпеки, що виникли в ХХ ст., не зникли на початку ХХІ ст. – забруднення довкілля і виснаження природних ресурсів планети, військові зіткнення, швидке зростання населення і великий розрив у рівні життя різних країн обумовлюють необхідність формування ефективної стратегії цивілізаційного розвитку. Досліджуючи процеси формування людської цивілізації від первісного рівня до сучасності, можна зрозуміти причини сучасних проблем, визначити головні напрямки їх вирішення і стратегічний напрямок подальшого розвитку сучасної цивілізації з урахуванням закономірностей еволюції світової цивілізації загалом. Як зазначає А. Філіпенко, у підсумку головним мотивом кожної цивілізації є пошук джерел модернізації і розвитку, функціонування в режимі, що задається глобальними трансформаційними процесами, світосистемними закономірностями і викликами [20].

Використання цивілізаційного підходу при аналізі процесів переходу на принципи сталого розвитку дає змогу:

– вийти за межі окремих соціальних спільнот і дослідити динаміку соціально-економічного розвитку планетарного соціуму в межах часового простору “минуле – сьогодні – майбутнє”;

– визначити загальні чинники історичного розвитку соціуму і їх особливостей у сучасних умовах переходу на принципи сталого розвитку;

– дослідити проблематику сталого розвитку з позицій системності взаємодії соціуму і природи як в просторі, так і в часі;

– аналізувати сталий розвиток як триєдиний процес функціонування системи “природа – соціум – виробництво” у планетарному масштабі;

– визначити кінцеву мету сталого розвитку, який необхідно розглядати не як ціль, а як інструмент забезпечення високого рівня соціо-біосферного існування людини для реалізації її духовного, інтелектуального і фізичного потенціалу;

– отримати об’єктивний аналіз концепції сталого розвитку в контексті історичного розвитку соціуму.

До головних чинників цивілізаційного підходу, які мають важливе значення для концепції сталого розвитку, належать:

– методологія цивілізаційного підходу є універсальною, зорієнтованою на пізнання історії суспільства, з урахуванням специфіки окремих регіонів і країн;

– цивілізаційна парадигма передбачає єдність і цілісність людської історії – цивілізації як цілісні системи можна порівнювати одну з одною, що дає змогу широко використовувати в дослідженні порівняльно-історичний підхід. У результаті його застосування історія економіки окремого регіону чи певної країни розглядається не відособлено, а в порівнянні з іншими цивілізаціями, що, своєю чергою, дає можливість краще зрозуміти історико-економічні процеси та зафіксувати їхні особливості;

– розподіл окремої цивілізації на певні складові виникнення, розвитку і утвердження, виділення специфічних її ознак дає можливість оцінити рівень розвитку певних країн, народів і регіонів, їх внесок у становленні світової цивілізації;

– спрямованість і орієнтація цивілізаційної парадигми на врахування особливостей, притаманних окремим об’єктам (країнам, системам), передбачає уявлення й дослідження історії економіки як системного процесу;

– належну роль в історичному процесі цивілізаційна парадигма відводить духовно-моральному, інтелектуальному та людському факторам. У цих підходах важливе значення для оцінки і характеристики цивілізації мають релігія, культура, менталітет населення тощо [21].

На нашу думку, цілком обґрунтоване є застосування цивілізаційного підходу до формування стратегії сталого розвитку. В Резолюції Генеральної Асамблеї ООН “Перетворення нашого світу: Порядок денний в області сталого розвитку на період до 2030 року”, прийнятій 25 вересня 2015 р., у якій запропоновано план дій, орієнтований на виведення світу на траєкторію сталого та життєстійкого розвитку, чітко прослідковується цивілізаційний підхід до вирішення проблем соціально-економічного розвитку: “Цілі і завдання в галузі сталого розвитку носять комплексний і неподільний характер, є глобальними за своїм характером і універсально застосовними і при цьому забезпечують облік відмінностей в національних реаліях, можливості і рівнях розвитку і повагу

національних стратегій і пріоритетів. Завдання сформульовані у формі побажань глобального характеру, при цьому кожна держава встановлює свої власні національні завдання, керуючись глобальними побажаннями, але беручи до уваги національні умови. Кожен уряд також вирішує, як забезпечити облік цих глобальних задач у формі побажань в процесах національного планування, заходах і стратегіях. Важливо визнавати наявність зв'язку між стійким розвитком і іншими відповідними процесами, що протікають в економічній, соціальній та екологічній областях” [22].

Концепція сталого розвитку цілком вписується в концепцію “виклик – відгук”, запропоновану А. Тойнбі в своїй дванадцятитомній праці “Дослідження історії”. Відповідно до її провідних положень, кожна цивілізація впродовж свого життєвого циклу зіштовхується із фундаментальними проблемами, щоразу отримуючи творчий імпульс, тобто виклик. Такі стимули цивілізації формує як природне, так і соціальне середовище. Дослідник виокремлює п'ять типів викликів-стимулів: виклик суворих країн, виклик нових земель, виклик неочікуваних ударів (озброєних інтервенцій з боку інших держав, повстань тощо), виклик тиску (“форпостного” існування міст, країн чи народів в умовах постійної загрози ззовні) та утисків (бідність, расова, класова чи релігійна дискримінація). Успішність та адекватність вирішення визначеної перед суспільством мети, консолідація його членів є своєрідним відгуком на виклики, що знаменує собою перехід суспільства у вищий, досконаліший стан існування. Отже, серія послідовних відповідей на виклики трактується як вияв розвитку цивілізації, прогресивний рух етносу, який її формує, до самовизначеності й самодостатності. Проте відсутність викликів тотожна відсутності розвитку.

На нашу думку, всі трактування поняття “сталий розвиток” можна об'єднати визначенням поняття цивілізаційного розвитку, поданого А. Тойнбі: “Розвиток відбувається тоді, коли відгук на той чи той виклик є не лише успішним, а й спричиняє подальший виклик, на який знову надходить успішний відгук. Як ми можемо виміряти ступінь такого розвитку? Чи вимірюється він посиленням влади над зовнішнім середовищем розглядуваного суспільства? Таке посилення влади буває двох різновидів: посилення влади над людським середовищем, що здебільшого набирає форми завоювання сусідніх народів, і посилення влади над природним середовищем, що знаходить свій вираз у вдосконаленні матеріальної техніки. Наводяться приклади для підтвердження того факту, що жодне з цих явищ – ані політична чи мілітарна експансія, ані вдосконалення техніки – не може бути задовільним критерієм реального розвитку. Мілітарна експансія – це в загальному випадку наслідок посилення мілітаризму, який у свою чергу є симптомом занепаду. Поліпшення у сфері техніки, сільськогосподарської чи промислової, дуже мало або й узагалі не пов'язані з реальним розвитком. Техніка може вдосконалюватися в той час, як цивілізація хилиться до занепаду – і навпаки” [23].

На думку А. Тойнбі, реальний розвиток потрібно ототожнювати з процесом “ефірізації”, тобто подолання матеріальних перешкод, що вивільняє енергію суспільства і робить його здатним відгукуватися на виклики, які є радше внутрішніми, ніж зовнішніми, радше духовними, аніж матеріальними [24]. А. Тойнбі стверджує, що посилення влади над природним середовищем, вимірюване вдосконаленнями в галузі техніки, і посилення влади над людським середовищем, вимірюване географічною експансією або мілітарними завоюваннями, не є ані причинами, ані задовільними критеріями розвитку. Водночас погіршення техніки та зменшення географічної території, спричинене вторгненням зовнішніх ворогів, не є ані причиною, ані задовільним критерієм занепаду [25].

Цивілізація розквітає, поки може знаходити адекватні відповіді, що йдуть від природи або від людини. Так, свого часу “Викликом Природи” жителям долин Нілу, Тигру і Євфрату було опустелювання пасовищ, де паслися їх стада. Як наслідок, вони були змушені рушити в згубні болотисті місця. Унаслідок дренажування, побудови дамб, болота були перетворені в поля – розвинулося землеробство. “Непоступливість природи була підкорена працею людини”. Це була адекватна відповідь соціуму на виклик природи, і це призвело до формування єгипетської і шумерської цивілізацій. Але коли енергія творчого шару вичерпується, відбувається надлом у розвитку, тоді починається процес розкладання суспільства. Зрештою, життєвий цикл цивілізації завершується, вона гине [26].

Вектори сучасного світового розвитку все більше визначаються “викликами історії” у вираженні глобальних проблем, вимагаючи від людства узгоджених і неординарних заходів щодо забезпечення свого права на безсмертя. Стохастичність, нелінійність історичних процесів проявляється у поліцентризмі світового розвитку, в диверсифікації його механізмів, у необхідності подолання найбільш грубих і неефективних його форм – руйнівних криз та конфронтації [27].

У доповіді Г. Брундтланд наведено кілька прикладів викликів соціально-економічному розвитку, які відбулись упродовж 900 днів із початку опублікування доповіді “Наше спільне майбутнє”. За цей час:

- спричинена посухою криза навколишнього середовища і розвитку в Африці досягла свого апогею і, можливо, призвела до загибелі 1 млн осіб, поставивши під загрозу життя 35 млн осіб;

- через витік газу на заводі з виробництва пестицидів у Бхопалі (Індія) більше 2 тис. осіб загинуло і понад 200 тис. осіб втратили зір і отримали каліцтва;

- у Мехіко вибухнула цистерна з рідким газом, унаслідок чого загинула 1 тис. осіб і кілька тисяч жителів залишились без притулку;

- після вибуху реактора на атомній електростанції в Чорнобилі у всій Європі випали радіоактивні опади, через що значно підвищився ризик захворювання людей на рак;

- унаслідок пожежі на складі, розташованому на території Швейцарії, у Рейн потрапили сільськогосподарські хімікалії, розчинники і ртуть, що призвело

до загибелі мільйонів риб і створило критичну ситуацію у постачанні питної води населенню Федеративної Республіки Німеччини та Нідерландів;

– згідно із оціночними даними, майже 60 млн осіб загинуло від діареї і схожих із нею захворювань, спричинених споживанням необробленої питної води, і недоїдання, насамперед від цього постраждали діти [28].

Такого типу “виклики” є постійними чинниками функціонування соціально-економічних систем як у масштабах локальних цивілізацій, так і в масштабі глобальної сучасної цивілізації, і формуються під впливом внутрішнього чи зовнішнього середовища. Тому можна стверджувати, що сталий розвиток визначається спроможністю певної цивілізації сформувати адекватний “відгук” на відповідний “виклик”, який дає змогу забезпечити розвиток упродовж тривалого історичного часу.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, людське суспільство – це дуже складна система, яка постійно зазнає безліч біфуркацій, що обумовлюють нові, непередбачувані напрямки соціально-економічного розвитку. Свідченням цього є велика кількість різних культур, що склалися протягом порівняно короткого періоду в історії людства. Процес розвитку у таких систем – історична еволюція – час від часу переривається кризовими етапами з виходом в якісно нові стани з вищим рівнем складності і організованості, аніж на попередньому стаціонарному етапі. Парадигма сталого розвитку вимагає кореляції з об’єктивними тенденціями історичного світового розвитку. Історичний шлях людства за такого підходу постає не як однолінійний і неухильно поступальний рух єдиного суб’єкта – людського суспільства загалом, а як сукупність самотніх історичних організмів, поліцентричний багатомірний процес складної соціально-економічної системи, динаміка якої не може зводитись тільки до сукупності змін поступального типу.

У перспективі для формування парадигми сталого розвитку актуальною постає розробка критеріїв для визначення ефективності соціально-економічного розвитку цивілізації в контексті позицій забезпечення сталого розвитку.

Список використаної літератури

1. Туниця Ю. Ю. Екоеконіміка і ринок: подолання суперечностей. Київ : Знання, 2006. 314 с.
2. Акімова Т. А., Хаскін В. В. Екологія. Человек – Экономика – Биота – Среда. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. 566 с.
3. Трофимова В. В. Концепція сталого розвитку як основа постіндустріальних моделей розвитку // Інвестиції: практика та досвід. 2010. № 8. С. 33—37.
4. Програма дій “Порядок денний на XXI століття” / [пер. з англ : ВГО “Україна. Порядок денний на XI століття” та інститут сталого розвитку]. Київ : Інтелсфера, 2000. 360 с.
5. Савків У. С. Аналіз підходів до визначення поняття і принципів сталого розвитку регіону. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Modre_2010_1_44? (дата звернення: 05.06.2020).

6. Горіна Г. О. Діалектика поняття “розвиток підприємства”. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2016_8_26 (дата звернення: 05.01.2020).
7. Декларация о праве на развитие. URL : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/right_to_development.shtml (дата обращения: 05.06.2020).
8. Декларация социального прогресса и развития. URL : https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/socdev.shtml (дата обращения: 05.06.2020).
9. Білорус О. Г., Мацейко Ю. М. Глобальна перспектива і сталий розвиток: Системні маркетингові дослідження. Київ : МАУП, 2005. 492 с.
10. Маслова Н. В. Система Всеобщих Законов Мира. Москва, 2005. 184 с.
11. Білорус О. Г., Мацейко Ю. М. Глобальна перспектива... С. 70.
12. Неклесса А. И. Конец цивилизации, или Конфликт истории // Мировая экономика и международные отношения. 1999. № 3. С. 32—38.
13. Сорокин П. А. Главные тенденции нашего времени / пер. с англ. ; сост. и предисл. Т. С. Васильева. Москва : Наука, 1997. 351 с.
14. Зербино Д., Гжегоцький М. Екологічні катастрофи у світі та в Україні. Львів : Бак, 2005. 280 с.
15. Никитенко П. Г. Ноосферная экономика и социальная политика: стратегия инновационного развития. Минск : Белорусская наука, 2006. 479 с.
16. Фурман А. В. Парадигма як предмет методологічної рефлексії // Психологія і суспільство. 2013. № 3. С. 72—85.
17. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ Перун, 2007. 1736 с.
18. Касьянов Д. В. Поняття цивілізації в сучасній філософії історії // Політологічний вісник. 2015. Вип. 77. С. 44—55.
19. Національна парадигма сталого розвитку України / за заг. ред. академіка НАН України, д. т. н., проф., засл. діяча науки і техніки України Б. Є. Патона. Київ : Державна установа “Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України”, 2012. 72 с.
20. Філіпенко А. С. Економічний розвиток сучасної цивілізації. Київ : Знання, 2000. 174 с.
21. Радугин А. А. История России. Россия в мировой цивилизации. Москва : Библионика, 2004. 349 с.
22. Перетворення нашого світу: Порядок денний в області сталого розвитку на період до 2030 року. URL : <http://sdg.org.ua/ua/resources-2/344-2030-2015> (дата звернення: 05.06.2020).
23. Тойнбі А. Дослідження історії : у 2 т. Т. 1 / пер. з англ. В. Шовкуна. Київ : Основи, 1995. С. 192—202.
24. Там само. С. 202—212.
25. Там само. С. 254—271.
26. Тойнби А. Дж. Постыжение истории. Москва : Прогресс, 1991. 736 с.
27. Мунтян М. А. Постиндустриальное общество и глобальная цивилизация. Москва, 2000. 100 с.
28. Наше общее будущее. Доклад международной комиссии по окружающей среде и развитию (МКОСР) / [пер. с англ.]. Москва : Прогресс, 1989. 374 с.

Статтю подано: 12.08.2020

Статтю схвалено: 17.09.2020

Zahorskyi Volodymyr Stepanovych

*member-corr. of the National Academy of Sciences of Ukraine, Doctor of Economics,
professor, Director Lviv Regional Institute for Public Administration
of the National Academy for Public Administration under the President of Ukraine*

ORCID: 0000-0003-3260-3271

e-mail: zahorskyi@ukr.net

Borshchuk Yevhen Mykhailovych

*Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Managements Department
Lviv Regional Institute for Public Administration of the National Academy
for Public Administration under the President of Ukraine*

ORCID: 0000-0001-8695-6588

e-mail: borshuk@yahoo.com

CIVILIZATIONAL PARADIGM OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Problem setting. To define the essence of the sustainable development concept is essential to analyze the problems of modern development civilizations from the standpoint of civilization theory. That problems arise on the way to transition for the principles of sustainable development both in scientifically theoretical and in practical terms.

Highlighting previously unsettled parts of the general problem. Nowadays, there is no analysis of the essence of sustainable development from the standpoint of civilization theory, despite a large number of publications on this theme from other perspectives. In the primary documents of sustainable development concept and discussions about its essence, little attention is around the analysis of the regularity role of historical civilization development, which gives rise to the need for the transition to sustainable development. We consider the defining feature of the civilizational paradigm of sustainable development is the concept of civilizational development and modern humanity is as a global civilization.

Paper main body. There are researches on the significance of the UN Conference on Environment and Development, held in June 1992 in Rio de Janeiro, in the formation of a new paradigm of world socio-economic development in the XXI century, aimed at solving global problems of social development in social, industrial and environmental areas. There is a well-grounded necessity of a radical change in the value factors of social progress. There is a need for the abandonment of the economic developmental model, which has been used by rich countries. Some rich countries have already stopped using it. Because in the future, this system may lead to the collapse of civilization. The necessity of changing approaches to the interaction of man and nature is a proven need. The preservation and restoration of natural systems and the use of natural resources within the biospheres economic capacity should become an essential task of socio-economic development.

The necessity of developing a modern research methodology for the functioning of complex socio-economic systems that naturally combines modern scientific approaches, scientific object, and civilization paradigms is essential. Without that, it is impossible to offer an effective solution to current problems of recent socio-economic development. The UN activity was analyzed as a worldwide moderator of transition processes of the global economy to the principles of sustainable development, as reflected in the Declaration on the Right to Development and the Declaration on Social Progress which were approved by the UN General Assembly. The necessity of applying a civilizational approach to the formation of a strategy

of sustainable development is substantiated. The concept of sustainable development fits perfectly into the idea of challenge-response, proposed by A. J. Toynbee. A proposition is into uniting all interpretations of sustainable development by the definition of the concept of civilizational development, given by A. Toynbee: development occurs when the response to a challenge is successful and causes a further challenge.

The use of a civilizational approach in the analysis of the transition processes to sustainable development principles allows the following:

– go beyond the limits of divide social communities and explore the dynamics of socio-economic development of planetary society within the time space “past – present – future”;

– determine the general factors of the historical development of society and their features in modern conditions in the transition to the principles of sustainable development;

– explore sustainable development problems from the standpoint of systematic interaction of society and nature both in space and time.

Conclusions of the research and prospects for further studies. Society is a very complex system. It can hold many bifurcations, that give new, unpredictable directions of socio-economic development. The process of development in such systems is a historical evolution, from time to time, interrupted by crisis stages with the emergence of qualitatively new states with higher complexity and organization than at the previous fixed stage.

Key words: sustainable development; civilization; paradigm; socio-economic development; society.

References

1. Tunytsya, Yu. Yu. (2006). *Ekoeconomika i rynek: podolannya superechnostey*. Kyiv: Znannya. 314 p. [in Ukrainian].

2. Akymova, T. A., Khaskyn, V. V. (2001). *Ekolohyya. Chelovek – Ekonomyyka – Byota – Sreda*. Moskva: YUNYTY-DANA. 566 p. [in Russian].

3. Trofymova V. V. (2010). Kontseptsyya staloho rozvytku yak osnova postindustrialnykh modeley rozvytku. *Investytsyyi: praktyka ta dosvid*, № 8, pp. 33-37 [in Ukrainian].

4. *Prohrama diy “Poryadok dennyy na XXI stolittya”*. (2000). Kyiv: Intelsfera. 360 p. [in Ukrainian].

5. Savkiv, U. S. (2010). *Analiz pidkhodiv do vyznachennya ponyattya i pryntsyypiv staloho rozvytku rehionu*. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Modre_2010_1_44? [in Ukrainian].

6. Horina, H. O. (2016). *Dialektyka ponyattya “rozvytok pidpryyemstva”*. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2016_8_26/ [in Ukrainian].

7. *Deklaratsyya o prave na razvytye*. (1986). URL : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/right_to_development.shtml [in Russian].

8. *Deklaratsyya sotsyalnoho prohressa y razvytyya*. URL : https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/socdev.shtml [in Russian].

9. Bilorus, O. H., Matseyko, Yu. M. (2005). *Hlobalna perspektyva i stalyy rozvytok: Systemni marketolohichni doslidzhennia*. Kyiv: MAUP. 492 p. [in Ukrainian].

10. Maslova, N. V. (2005). *Systema Vseobshchyykh Zakonov Myra*. Moskva. 184 p. [in Russian].

11. Bilorus, O. H., Matseyko, Yu. M. (2005). *Hlobalna perspektyva...* pp. 70.

12. Neklessa, A. I. (1999). Konets tsivilizatsii, ili Konflikt istorii. *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnyye otnosheniya*, № 3, pp. 32-38 [in Russian].
13. Sorokyn, P. A. (1997). *Hlavnye tendentsyy nasheho vremeni*. Moskva: Nauka. 351 p. [in Russian].
14. Zerbyno, D., Hzhhotskyy, M. (2005). *Ekolohichni katastrofy u sviti ta v Ukrayini*. Lviv: Bak. 280 p. [in Ukrainian].
15. Nikitenko, P. G. (2006). *Noosfernaya ekonomika i sotsial'naya politika: strategiya innovatsionnogo razvitiya*. Minsk: Belorusskaya nauka. 479 p. [in Russian].
16. Furman, A. V. (2013). Paradyhma yak predmet metodolohichnoyi refleksiyi. *Psykholohiya i suspilstvo*, № 3, pp. 72-85 [in Ukrainian].
17. Busel, V. T. (Ed.). (2007). *Velykyy tumachnyy slovnyk suchasnoyi ukrayinskoyi moyi*. Kyiv; Irpin: VTF Perun. 1736 p. [in Ukrainian].
18. Kasyanov, D. V. (2015). Ponyattya tsyvilizatsiyi v suchasnyy filosofiyi istoriyi. *Politolohichnyy visnyk*, Issue 77, pp. 44-55 [in Ukrainian].
19. Paton, B. Ye. (Ed.). (2012). *Natsionalna paradyhma staloho rozvytku Ukrayiny*. Kyiv: Derzhavna ustanova "Instytut ekonomiky pryrodokorystuvannya ta staloho rozvytku Natsionalnoyi akademiyi nauk Ukrayiny". 72 p. [in Ukrainian].
20. Filipenko, A. S. (2000). *Ekonomichnyy rozvytok suchasnoyi tsyvilizatsiyi*. Kyiv: Znannya. 174 p. [in Ukrainian].
21. Radugin, A. A. (2004). *Istoriya Rossii. Rossiya v mirovoy tsivilizatsii*. Moskva: Bibliionika. 349 p. [in Russian].
22. *Peretvorenniya nashoho svitu: Poryadok dennyy v oblasti staloho rozvytku na period do 2030 roku*. URL : <http://sdg.org.ua/ua/resources-2/344-2030-2015> [in Ukrainian].
23. Toynbi, A. (1995). *Doslidzhennya istoriyi*. (Vol. 1). Kyiv: Osnovy. pp. 192-202 [in Ukrainian].
24. Ibid. pp. 202-212.
25. Ibid. pp. 254-271.
26. Toynbi, A. Dzh. (1991). *Postizheniye istorii*. Moskva: Progress. 736 p. [in Russian].
27. Muntyan, M. A. (2000). *Postindustrialnoye obshchestvo i globalnaya tsivilizatsiya*. Moskva. 100 p. [in Russian].
28. *Nashe obshchee budushchee. Doklad mezhdunarodnoy komysyy po okruzhayushchey srede y razvytyyu (MKOSR)*. (1989). Moskva: Prohress. 374 p. [in Russian].

Paper submitted: 12.08.2020

Paper accepted: 17.09.2020

Цитування: Загорський В. С., Борщук Є. М. Цивілізаційна парадигма сталого розвитку // Ефективність державного управління : зб. наук. пр. Вип. 3(64) : у 2 ч. Ч. 2 / за заг. ред. чл.-кор. НАН України В. С. Загорського, доц. А. В. Ліпенцева. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2020. С. 197—211. (DOI: <https://doi.org/10.33990/2070-4011.64.2020.217621>).

Citation: Zahorskyi, V. S., Borshchuk, Ye. M. (2020). Tsyvilizatsiina paradyhma staloho rozvytku. *Efficiency of Public Administration*, Issue 3(64), pp. 197-211. (DOI: <https://doi.org/10.33990/2070-4011.64.2020.217621>).